

ISSN 2518-1467 (Online),
ISSN 1991-3494 (Print)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҰЛТТЫҚ ҒЫЛЫМ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ

Х А Б А Р Ш Ы С Ы

ВЕСТНИК

НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

THE BULLETIN

THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

PUBLISHED SINCE 1944

1

JANUARY – FEBRUARY 2020

ALMATY, NAS RK

NAS RK is pleased to announce that Bulletin of NAS RK scientific journal has been accepted for indexing in the Emerging Sources Citation Index, a new edition of Web of Science. Content in this index is under consideration by Clarivate Analytics to be accepted in the Science Citation Index Expanded, the Social Sciences Citation Index, and the Arts & Humanities Citation Index. The quality and depth of content Web of Science offers to researchers, authors, publishers, and institutions sets it apart from other research databases. The inclusion of Bulletin of NAS RK in the Emerging Sources Citation Index demonstrates our dedication to providing the most relevant and influential multidiscipline content to our community.

Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясы "ҚР ҰҒА Хабаршысы" ғылыми журналының Web of Science-тің жаңаланған нұсқасы Emerging Sources Citation Index-те индекстелуге қабылданғанын хабарлайды. Бұл индекстелу барысында Clarivate Analytics компаниясы журналды одан әрі the Science Citation Index Expanded, the Social Sciences Citation Index және the Arts & Humanities Citation Index-ке қабылдау мәселесін қарастыруда. Web of Science зерттеушілер, авторлар, баспашылар мен мекемелерге контент тереңдігі мен сапасын ұсынады. ҚР ҰҒА Хабаршысының Emerging Sources Citation Index-ке енуі біздің қоғамдастық үшін ең өзекті және беделді мультидисциплинарлы контентке адалдығымызды білдіреді.

НАН РК сообщает, что научный журнал «Вестник НАН РК» был принят для индексирования в Emerging Sources Citation Index, обновленной версии Web of Science. Содержание в этом индексировании находится в стадии рассмотрения компанией Clarivate Analytics для дальнейшего принятия журнала в the Science Citation Index Expanded, the Social Sciences Citation Index и the Arts & Humanities Citation Index. Web of Science предлагает качество и глубину контента для исследователей, авторов, издателей и учреждений. Включение Вестника НАН РК в Emerging Sources Citation Index демонстрирует нашу приверженность к наиболее актуальному и влиятельному мультидисциплинарному контенту для нашего сообщества.

Б а с р е д а к т о р ы

х.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигі

М.Ж. Жұрынов

Р е д а к ц и я а л қ а с ы:

Абиев Р.Ш. проф. (Ресей)
Абишев М.Е. проф., корр.-мүшесі (Қазақстан)
Аврамов К.В. проф. (Украина)
Аппель Юрген проф. (Германия)
Баймуқанов Д.А. проф., корр.-мүшесі (Қазақстан)
Байтулин И.О. проф., академик (Қазақстан)
Банас Иозеф проф. (Польша)
Берсимбаев Р.И. проф., академик (Қазақстан)
Велесько С. проф. (Германия)
Велихов Е.П. проф., РҒА академигі (Ресей)
Гашимзаде Ф. проф., академик (Әзірбайжан)
Гончарук В.В. проф., академик (Украина)
Давлетов А.Е. проф., корр.-мүшесі (Қазақстан)
Джрбашян Р.Т. проф., академик (Армения)
Қалимолдаев М.Н. проф., академик (Қазақстан), бас ред. орынбасары
Лаверов Н.П. проф., академик РАН (Россия)
Лунашку Ф. проф., корр.-мүшесі (Молдова)
Мохд Хасан Селамат проф. (Малайзия)
Мырхалықов Ж.У. проф., академик (Қазақстан)
Новак Изабелла проф. (Польша)
Огарь Н.П. проф., корр.-мүшесі (Қазақстан)
Полещук О.Х. проф. (Ресей)
Поняев А.И. проф. (Ресей)
Сагиян А.С. проф., академик (Армения)
Сатубалдин С.С. проф., академик (Қазақстан)
Таткеева Г.Г. проф., корр.-мүшесі (Қазақстан)
Умбетаев И. проф., академик (Қазақстан)
Хрипунов Г.С. проф. (Украина)
Юлдашбаев Ю.А. проф., РҒА академигі (Ресей)
Якубова М.М. проф., академик (Тәжікстан)

«Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының Хабаршысы».

ISSN 2518-1467 (Online),

ISSN 1991-3494 (Print)

Меншіктенуші: «Қазақстан Республикасының Ұлттық ғылым академиясы»РҚБ (Алматы қ.).

Қазақстан республикасының Мәдениет пен ақпарат министрлігінің Ақпарат және мұрағат комитетінде
01.06.2006 ж. берілген №5551-Ж мерзімдік басылым тіркеуіне қойылу туралы куәлік.

Мерзімділігі: жылына 6 рет.

Тиражы: 2000 дана.

Редакцияның мекенжайы: 050010, Алматы қ., Шевченко көш., 28, 219 бөл., 220, тел.: 272-13-19, 272-13-18,
<http://www.bulletin-science.kz/index.php/en/>

© Қазақстан Республикасының Ұлттық ғылым академиясы, 2020

Типографияның мекенжайы: «NurNaz GRACE», Алматы қ., Рысқұлов көш., 103.

Г л а в н ы й р е д а к т о р
д.х.н., проф. академик НАН РК
М.Ж. Журинов

Р е д а к ц и о н н а я к о л л е г и я:

Абиев Р.Ш. проф. (Россия)
Абишев М.Е. проф., член-корр. (Казахстан)
Аврамов К.В. проф. (Украина)
Аппель Юрген проф. (Германия)
Баймуканов Д.А. проф., чл.-корр. (Казахстан)
Байтулин И.О. проф., академик (Казахстан)
Банас Иозеф проф. (Польша)
Берсимбаев Р.И. проф., академик (Казахстан)
Велеско С. проф. (Германия)
Велихов Е.П. проф., академик РАН (Россия)
Гашимзаде Ф. проф., академик (Азербайджан)
Гончарук В.В. проф., академик (Украина)
Давлетов А.Е. проф., чл.-корр. (Казахстан)
Джрбашян Р.Т. проф., академик (Армения)
Калимолдаев М.Н. академик (Казахстан), зам. гл. ред.
Лаверов Н.П. проф., академик РАН (Россия)
Лунашку Ф. проф., чл.-корр. (Молдова)
Моход Хасан Селамат проф. (Малайзия)
Мырхалыков Ж.У. проф., академик (Казахстан)
Новак Изабелла проф. (Польша)
Огарь Н.П. проф., чл.-корр. (Казахстан)
Полещук О.Х. проф. (Россия)
Поняев А.И. проф. (Россия)
Сагян А.С. проф., академик (Армения)
Сатубалдин С.С. проф., академик (Казахстан)
Таткеева Г.Г. проф., чл.-корр. (Казахстан)
Умбетаев И. проф., академик (Казахстан)
Хрипунов Г.С. проф. (Украина)
Юлдашбаев Ю.А. проф., академик РАН (Россия)
Якубова М.М. проф., академик (Таджикистан)

«Вестник Национальной академии наук Республики Казахстан».

ISSN 2518-1467 (Online),

ISSN 1991-3494 (Print)

Собственник: РОО «Национальная академия наук Республики Казахстан» (г. Алматы).

Свидетельство о постановке на учет периодического печатного издания в Комитете информации и архивов
Министерства культуры и информации Республики Казахстан №5551-Ж, выданное 01.06.2006 г.

Периодичность: 6 раз в год.

Тираж: 2000 экземпляров.

Адрес редакции: 050010, г. Алматы, ул. Шевченко, 28, ком. 219, 220, тел. 272-13-19, 272-13-18.

www: nauka-nanrk.kz, bulletin-science.kz

© Национальная академия наук Республики Казахстан, 2020

Адрес типографии: «NurNazGRACE», г. Алматы, ул. Рыскулова, 103.

Editor in chief

doctor of chemistry, professor, academician of NAS RK

M.Zh. Zhurinov

Editorial board:

Abiyev R.Sh. prof. (Russia)
Abishev M.Ye. prof., corr. member. (Kazakhstan)
Avramov K.V. prof. (Ukraine)
Appel Jurgen, prof. (Germany)
Baimukanov D.A. prof., corr. member. (Kazakhstan)
Baitullin I.O. prof., academician (Kazakhstan)
Joseph Banas, prof. (Poland)
Bersimbayev R.I. prof., academician (Kazakhstan)
Velesco S., prof. (Germany)
Velikhov Ye.P. prof., academician of RAS (Russia)
Gashimzade F. prof., academician (Azerbaijan)
Goncharuk V.V. prof., academician (Ukraine)
Davletov A.Ye. prof., corr. member. (Kazakhstan)
Dzhrbashian R.T. prof., academician (Armenia)
Kalimoldayev M.N. prof., academician (Kazakhstan), deputy editor in chief
Laverov N.P. prof., academician of RAS (Russia)
Lupashku F. prof., corr. member. (Moldova)
Mohd Hassan Selamat, prof. (Malaysia)
Myrkhalykov Zh.U. prof., academician (Kazakhstan)
Nowak Isabella, prof. (Poland)
Ogar N.P. prof., corr. member. (Kazakhstan)
Poleshchuk O.Kh. prof. (Russia)
Ponyaev A.I. prof. (Russia)
Sagiyani A.S. prof., academician (Armenia)
Satubaldin S.S. prof., academician (Kazakhstan)
Tatkeyeva G.G. prof., corr. member. (Kazakhstan)
Umbetayev I. prof., academician (Kazakhstan)
Khripunov G.S. prof. (Ukraine)
Yuldashbayev Y.A., prof., academician of RAS (Russia)
Yakubova M.M. prof., academician (Tadjikistan)

Bulletin of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan.

ISSN 2518-1467 (Online),

ISSN 1991-3494 (Print)

Owner: RPA "National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan" (Almaty).

The certificate of registration of a periodic printed publication in the Committee of Information and Archives of the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan N 5551-Ж, issued 01.06.2006.

Periodicity: 6 times a year.

Circulation: 2000 copies.

Editorial address: 28, Shevchenko str., of. 219, 220, Almaty, 050010, tel. 272-13-19, 272-13-18,
<http://nauka-nanrk.kz/>, <http://bulletin-science.kz>

© National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, 2020

Address of printing house: «NurNaz GRACE», 103, Ryskulov str, Almaty.

UDC 159.922.2

S. K. Berdibayeva¹, A. S. Syrgakbayeva¹, A. Z. Abdualiyev², S. K. Berdibayev³, A. Garber⁴¹Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan,²T. Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts, Almaty, Kazakhstan,³L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan,⁴Rehabilitation Clinic “Reinhardshöhe“, Hessen, Germany.E-mail: alena.garber@gmx.de, berdibayeva.svetal@mail.ru,
akmaral.s.pro@gmail.com, abdualiyev.akan@gmail.com, catok-s67@mail.ru

PSYCHOLOGICAL NATURE OF THE ART OF AITYS

Abstract. The main purpose of present research was to investigate the psychological nature of Kazakh Aitys and its impact to personal development, ethnocultural values and other skills of Kazakh young People, which required by modern market world. Also the opportunity of creating the communicative and interactive model of creative process of Aitys is considered.

According to the results of the present research there are considered that the Aitys is a joint dialogical creative cognitive activity, which psychological structure has communicative-interactive nature and depends on Kazakh ethnic picture of the world. Aitys as a kind of folklore has a change trends.

Process of communication in the Kazakh ethnos has its features. Aitys isn't result and a victory of one person during competition, since Aitys is result of joint creativity of listeners and poets, because they are representatives of the same ethnos. With the influence of an Aitys uniform ethnic integrity of the Kazakh people is created. During an Aitys there is a co-authorship, empathy of the same problems and conditions of the people.

Aitys introduces novelty and according to the contents it leads to particular change in human minds. In the intellectual sphere of young people there are the development and flexibility, resourcefulness. In this regard, one more function of Aitys in the process of communication is the development of critical thinking of youth, and also a new creative position in a communication process.

Key words: Aitys, Kazakh folklore, ethnic and cultural values, psychological nature of Aitys, interactive-communicative model.

Introduction. The traditions of oral arts of folklore, particularly of Aitys are the psychological basis of ethnicity research. The definition of Aitys – is an oral creative competition of Kazakhs. In other words, Aitys is a competition in improvisation of songs [1,2]. It was spent publicly in front of people who were both the listener and the critic. Ancient Kazakhs practiced the poetry of creative Aitys, which helped to form the communicative and internal psychological connection between listeners and poets, i.e.

Aitys poets by being representative of particular ethnos, protected values and the honor of Kazakh people. Thus, the listeners, Aitys poets are forming the holistic unity of Kazakh ethnos.

Aitys is a competition in improvisation of songs [3].

It was performed publicly, in front of people who were both listeners and critics. The songs were improvisation, and only in the Kazakh language. Masterful performance, well-aimed expressions, potential, and poetic talent of the singers carried the listeners away, causing admiration in some and hatred in others.

The purpose of this study is to analyze the psychology of the creative process of aitys through transactional analysis [4].

In the Kazakhstan Psychological School there are few works on the psychological study of the work of the aitys of the Kazakh ethnos, folklore in general, among which the most important, relevant ethno-psychological studies are the works of M. Mukanov. The study of M. Mukanov (he analyzed the statement in an empirical context, and not through an experiment, understanding the text of the aitys in a meaningful

aspect) [5] and his student, K. Nurgaliev (the experiment devoted only one type of folklore to the study of puzzles) [6].

In his studies, M. Mukanov is faced with the problem of understanding, the two-planned thinking (symbolic and functional) [7].

The value of Aitys also includes the advantage of saying the problems and important issues of the nation, which was permissible by local Khans (i.e. the King of Kazakh nation). And both, the Khans and Kazakh people have respectful attitude to the creative poetry of Aitys.

The main difference of Aitys from other types of Kazakh folklore is the structured creative oral poetry, which is always connected with the modern state of Kazakh people, the valuable orientations and market, economical conditions. Therefore the popularity of Kazakh Aitys is actual nowadays. Also it is important to mention that the modern life of young people worldwide requires having competences of being able for competitive activity, Aitys also requires these skills from poets and listeners, therefore the impact of Aitys on modern thinking and modern state of the life is very compatible and adaptive.

The importance to develop such skills as creative thinking, personality development, cultural and ethnic values (potential) requires analyzing the nature of arts and ethnic-cultural heritage and Aitys of Kazakh nation [8].

Methods. Psychological research of Aitys in laboratory condition is impossible because it is creative process which requires special organization of this process, and presence of both, the Aitys singers and people who are at the same time the listeners and the critic. Therefore in this research it was used the historical content analysis method and analyzed classical texts of Aitys=117 [1,2].

There was used the transactional analysis of E .Berne [9], by means of which we analyzed the creative process of Aitys with the purpose of investigating it's nature and creating new communicative and interactive model of creative process of Aitys. Transactions were found and analyzed in all of these Aityses.

Results. As a result of historical and content analysis of Aitys texts there were structured main types of Aitys and their discriptions. Details are in table 1.

Table 1 – The historical and literature description of an Aitys

Aitys types	Description
1. Traditional Aitys:	From centuries, life of the Kazakh people and public activity, all vital events were transmitted through national songs and creative folklore. These national songs carried out function of pleasure, grieves and pressing problems of the people. Also by means of songs poets calmed the people generalizing national experience in the songs. Therefore Aitys heritage passed through generations for preservation of ethnic and cultural values and history of the Kazakh people.
2. Critical Aitys;	Critical Aitys is a kind of an Aitys where are used the signs, traditional beliefs by means of which the national psychotherapy was carried out
3. Wedding	Wedding Aitys - a kind of an Aitys where girls and young men competed in verbal creative competition in front of the groom and the bride. From the groom side there are young men who praise participated and emphasized qualities of the groom. From the bride side there are girls who praise acted and emphasized qualities of the bride.
4. Gender competition Aitys	Gender competition Aitys - a kind of an Aitys where the young man and the girl compete among themselves in a humoristic form
5. Religion Aitys (the Aitys between alive and death people)	Religion Aitys - among the people of Central Asia the Kazakh people least introduced religious views in creative folklore of an Aitys since before Islam Kazakhs practiced Shamanism, Zoroastrianism and other beliefs. People practiced a singing in terms of conversation with the died people, by means of songs talked to the died people. Also Kazakh people validly treated cattle, and included them in their songs.
2. Aitys of poets: 1) Professional poets Aitys;	Each poet has the specific features and the general contents and motives of execution. Therefore, during the Aitys poets used all types of this competition. This type of creativity still remained in the Kazakh ethnos since it is the only type of folklore which is socially resolved and within which it is possible to state all problems of all Kazakh people.
2) Rapid answer Aitys.	Rapid answer Aitys is a kind of an Aitys where people compete in resourcefulness and speed of verbal creativity during an Aitys. For this type of Aitys it is not necessary to be professional in it. Ordinary people could also use this type of Aitys in their everyday life.

According to the results of the present research there are considered that the Aityts is a joint dialogical creative cognitive activity, which psychological structure has communicative-interactive nature and depends on Kazakh ethnic picture of the world.

Process of communication in the Kazakh ethnos has its features. Aityts is not a result and a victory of one person during competition, since Aityts is result of joint creativity of listeners and poets, because they are representatives of the same ethnos. With the influence of an Aityts uniform ethnic integrity of the Kazakh people is created. During an Aityts there is a co-authorship, empathy of the same problems and conditions of the people.

Aityts introduces novelty and according to the contents it leads to particular change in human minds. In the intellectual sphere of young people there are the development and flexibility, resourcefulness. In this regard, one more function of an Aityts in the process of communication is the development of critical thinking of youth, and also a new creative position in a communication process.

In turn, the critical thinking corresponds to an adequate condition of the adult according to E. Berne [9]. Studying Aityts as joint and dialogical thinking process, we consider only communicative and interactive components of communication.

1) Aityts in communicative aspect is practical thinking in the form of dialogue; 2) In interactive aspect it is critical sequence of transactions between two poets; 3) in perceptual aspect it is a perception of speech remarks and understanding, and also an emotional condition of poets. The perceptual part of communication for definition of the psychological nature of Aityts does not play a special role in the Aityts process, because the emotional perception of listeners and poets is an ordinary practice during competition which condition is first of all search of novelty in speech statements

During the investigation of Aityts the special communicative interactive model of Aityts, which based on scientific conception of joint dialogue thinking activity of S.M. Jakupov [10], and transactional analysis of E. Berne [9] was created. According to TA developed by E. Berne in this research have described the three Ego states of Aityts singers (see table 2).

Table 2 – Diagnostic characteristics of Ego states in Aityts

Ego state:	«Parent»	«Adult»	«Child»
Means of the Ego states during Aityts	Aityts singers give an estimated judgment with ingrained voice of authority, absorbed conditioning	Aityts singers have ability to think, which based on received data. They can control their emotions. Their arguments are logical sequence of the statement	Aityts singers may have spontaneous emotional reaction with negative, impulsive statements, unreasoned estimations

According to the mentioned conceptions used in the present study there were created the communicative-interactive model of psychological structure of Aityts (see table 3).

Table 3 – The communicative-interactive model of psychological structure of Aityts

Psychological structure of Aityts	Communicative components		Interactive components		
	Procession	Contextual	Parent	Adult	Child
Diagnostically criterion	Sequence	Question-Answer	Aityts singers give an estimated judgment with ingrained voice of authority, absorbed conditioning	Aityts singers have ability to think, which based on received data. They can control their emotions. Their argument are logical sequence of the statement	Aityts singers may have spontaneous emotional reaction with negative, impulsive statements, unreasoned estimations
The functional structure of Aityts					
Educational			Educative		Developing
Aityts forming the general information fund about culture, values and histories of Kazakh ethnos. As well as giving the information in Kazakh ethnos about adaptation ways to Kazakh culture			Aityts forming an ethnic identity, an ethnic consciousness and ethnic system of values		Aityts forms ethnic relationships based on the Ego state “Adult”, also develop self-control, self-regulation, and logic thinking

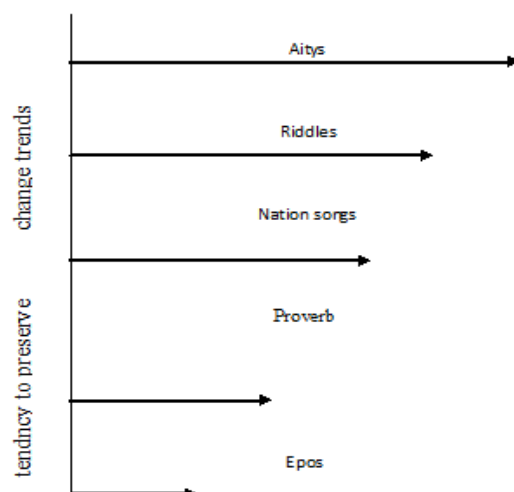

Figure 1 – Psychological classification of Kazakh folklore

According to the results of the present research there are considered that the Aitys is a joint dialogical creative cognitive activity, which psychological structure has communicative-interactive nature and depends on Kazakh ethnic picture of the world. Aitys as a kind of folklore has a change trends (see figure 1).

Aitys singer can be in each Ego state during aitys. And all these ego states may change during aitys. Transactions during aitys process are completed, but the last one may be incomplete because the weak aitys singer can stop the aitys process.

For example, in youth aitys between Dzhambul and Aikumis (which was in 1871) have found 7 transactions, one of them was incomplete transaction [2]. Among them Dzhambul was in “Adult” Ego state in 5 transactions. He was in “Parent” position only in one transaction. Aikumis was in “Parent” Ego state in 5 transactions, and only one was in “Adult” Ego state (see figure 2-4). The winner of this aitys was Dzhambul.

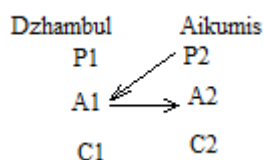

Figure 2 –
Example of the 2-nd transaction in aitys
between Dzhambul and Aikumis

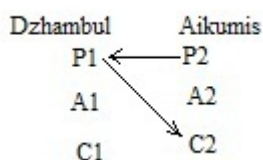

Figure 3 –
Example of the 3-rd transaction in aitys
between Dzhambul and Aikumis

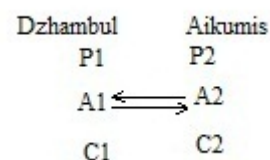

Figure 4 –
Example of the 4-th transaction in aitys
between Dzhambul and Aikumis

The victory in aitys is provided with a position of "Adult" because this position can control emotional states of aitys singer and give a logic creative thinking and reflection. Ego state “Child” not effective in aitys because it can cause a conflict situation by emotional reaction of aitys singer. And also Ego state “Parent” not effective in aitys because it characterized as authoritative position, which may cause negativism.

Aitys is a technique, training, practice of creative thinking development. Aitys is still popular in our days because it is a unique kind of folklore which allows expressing in socially comprehensible form of Kazakh people opinions about positive and negative sides of social life.

Conclusions. Thus, ethnopsychological research of an Aitys allows to draw the following conclusions:

1. Aitys is a type of folklore which is focused on change, expansion of consciousness and development of the identity of the person as the developing psychological practice. As a result of joint practical activities Aitys develops not only the intelligence, but develops also the personality in general.
2. The process of Aitys from a position of a system approach is a combination of process and the content, unity of communication and knowledge. Aitys is the joint creative thinking and creative competition having the communicative and interactive nature. At the same time, Aitys defines an ethnic picture of the world of the personality. Aitys is the beginning of national consciousness and a basis of psychological research.

3. According to the concept of the transaction analysis of E. Berne, by criteria of three Ego states the empirical experimental base for future researches of an Aityts as creative cognitive joint and dialogical activity of the personality was created.

4. From a position of system approach the main function of Aityts is a strengthening of feeling of ethnic identification. Considering critical and productive cogitative activity of participants of process of Aityts definition of process of Aityts as psychological component is given.

5. As a result of our research there was a structured future pilot studies of Aityts, such as: research of structure of cognitive activity of poets, internal dialogue of process of Aityts, interpersonal relation of process of an Aityts.

С. Қ. Бердібаева¹, А. С. Сырғақбаева¹, А. Ж. Абдуалиев², С. Қ. Бердібаев³, А. Гарбер⁴

¹әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы, Қазақстан;

²Т. Жүргенов атындағы Қазақ Ұлттық Өнер Академиясы, Алматы, Қазақстан;

³Л. Н. Гумилев атындағы Евразия Ұлттық Университеті, Астана, Қазақстан;

⁴«Reinhardshöhe» Оңалту клиникасы, Гессен, Германия

АЙТЫС ӨНЕРІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТАБИҒАТЫ

Аннотация. Бұл зерттеудің негізгі мақсаты қазақ айтыстарының психологиялық табиғатын зерттеу және олардың тұлғалық дамуға және этномәдени құндылықтардың дамуына, сондай-ақ қазақстандық жастарға қажетті дағдылардың дамуына әсерін зерттеу болып отыр.

Айтыс – халық ауыз әдеби творчествосының негізі-этносты зерттеудің қайнар көзі болып табылады. Бір жағынан қазақ мәдениетінің терең тарихи тамыры ретінде және екінші жағынан психотехниканың рөлін орындай алатын творчестволық сөз жарысын тұлғалық қабілетті дамытатын қасиетті халық өнерінің мәнді құндылықтары ретінде этнопсихологиялық бағытта зерттеулер аса маңызды.

Басқа фольклордың түрлерінен ерекше айырмашылғы сонда творчестволық сөз жарысы өнері – айтыс жастық шаққа тән жарысу сипатына ие, қазіргі нарық қоғамына және жаңа дәуірдің талаптарына жауап бере алатын көптеген сапаларды игерген.

Алайда, қазіргі жаңа жағдайларда творчестволық сөз жарысының мәдени мұраның ерекше формасы ретіндегі оның психологиялық табиғатын талдамайынша жастардың творчестволық қабілетін (потенциалын, этномәдени құндылықтарын дамыту мүмкін емес.

Неге «айтыс» өнері өте танмал болды? Біріншіден, «айтыс» ақынның қабілетін, дарындылығын, талан-тын, творчество нәтижесінің мәнділігін бекіту қажеттілігі бола отырып, ақынның «айтысқа» қатысуының өзі оның шеберлігін шыңдады. Екіншіден, рухани қажеттіліктерді қанағаттандырды және «творчество процесін» іштей көруге деген қалаулары болды.

Тыңдаушылар диалогты сөз жарысына қатыса отырып сол шарықтаудың тууына тікелей әсер етіп отырды. Себебі айтыста ерекше күйге түсіретін, шарықтататын керемет дүниелер халықтың жадында жақсы сақталып отырды. Айтыс өз тыңдаушыларын ән мен әзілдер арқылы эмоциялық қозуларға алып келе алды.

Фольклор да өзінің бір жүйесіне ие. Зерттеу барысында жүйелік ықпал тұрғысынан қазақ фольклор түрлеріне психологиялық жүйелеу жасалды. айтыстың психологиялық табиғаты екі бағытта дамиды: 1) сақтау тенденциясы тұрғысынан тұлғаның психодиагностикасы мен ұлттық сәйкестікті дамытады; 2) өзгеру тенденциясы тұрғысынан айтыс әрі оқыту және тәрбиелеу.

Өзгеру тенденциясына ие фольклордың бір түрі айтыс тек айтыскер ақындармен ғана емес әрі тыңдаушылармен де бірлескен диалогты іс-әрекетке түсе отырып, олардың тұлғалық және интеллектуалды дамуын қамтамасыз етеді.

Осыған байланысты келесі қорытындылар жасалды:

Айтыста өзгеру тенденциясы үстем болады (адамды өзгертеді, творчествоны дамытады және қоғамдық талаптарға сай олардың мазмұны да өзгеріп отырады.

Мақалдар мен мәтелдерде сақтау тенденциясы басым болады, сондықтанда халық оларды сақтауға ұмтылады, ал халық әндері әрі сақтау әрі өзгеру тенденцияларына ие болады, жұмбақтар болса өзгеру тенденциясына ие болады.

Творчество процесі басқа бір психологиялық күйді талап етеді, дәлірек айтсақ, белгілі бір эмоциялық тәуелсіздік күйі, яғни саналы түрде қарсыласының әсеріне түспеу үшін сол күйден шықпауға және оны қадағалап отыруға тырысады. Осы айтылған жағдайлар Э. Берннің концепциясына сәйкес келеді. Яғни нақты айтатын болсақ «Ересек» эго күйі. Сондықтанда айтыстағы жеңісті «Ересек» эго күйі қамтамасыз ете алады.

Айтыс уақыт категориясы тұрғысынан интеракциялар жиынтығы, онда әрбір трансакциялар қарсыласының позициясына орай өз позицияларын сақтап немесе өзгертіп отырады («Ата-ана», «Ересек», «Бала» эго күйлері).

Біздің ойымызша айтыстың осы айтылған психологиялық ерекшеліктері Э. Берннің трансакциялық анализ концепциясы негізінде ашылады. Сондықтанда зерттеушінің міндеті осы концепция негізінде творчестволық сөз жарысын (айтыс) талдау үшін әдістемелік талаптарды жасады. Осыған орай айтыстың психологиялық табиғатын анықтау үшін Э. Берннің «Ата-ана», «Ересек», «Бала» эго күйлері негізінде эмпирикалық зерттеу ұйымдастырылды,

Э. Берннің трансактілік талдау концепциясы бойынша диагностикалық зерттеу үшін әрбір позицияның критерийлері жасалды (АЕБ: «Ата-ана», «Ересек», «Бала» эго күйлері). Осы критерийлерге сүйеніп, қарым-қатынас позициясын талдай отырып, зерттеуге қатысқан сыналушылардың жауаптарын бағалап, біз айтыстың психологиялық табиғатын ашатын кри-терийлерін жасай аламыз.

Э. Берннің трансактілік концепциясы негізінде, яғни «Ата-ана», «Ересек», «Бала» эго күйлері бойынша творчестволық бірлескен танымдық іс-әрекет айтысты зерттеудің эмпирикалық-эксперименттік негізі жасалды.

Түйін сөздер: айтыс, қазақ фольклоры, этномәдени құндылықтар, айтыстың психологиялық табиғаты, интерактивті-коммуникативті модель

С. К. Бердибаева¹, А. С. Сыргакбаева¹, А. Ж. Абдуалиев², С. К. Бердибаев³, А. Гарбер⁴

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан;

²Казахская национальная академия искусств имени Т. Жургенова, Алматы, Казахстан;

³Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан;

⁴Реабилитационная клиника “Reinhardshöhe“, Гессен, Германия

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПРИРОДА ИСКУССТВА АЙТЫСА

Аннотация. Основная цель настоящего исследования состояла в том, чтобы исследовать психологическую природу казахских айтысов и их влияние на развитие личности, этнокультурные ценности и другие навыки казахстанской молодежи.

Айтыс – это основа народного устного литературного творчества – психологический ключ к исследованию этноса. С одной стороны, в качестве глубоких исторических корней казахской культуры, с другой стороны, творческое словесное состязание, выполняющей роль психотехники, очень важно исследовать в этнопсихологическом направлении как одно из значимых ценностей священного искусства народа, которое развивает личностную способность

Отличительной особенностью искусства творческого состязания от других видов фольклора явилось то, что она характерна молодости, обладает многими качествами соперничества, которое свойственно для современного рыночного общества и отвечает всем требованиям и запросам новой эпохи. Не изучив в нынешних условиях искусство творческого состязания как особую форму этнического наследия, без этнопсихологического анализа ее природы, невозможно развивать творческих способностей, этнокультурных ценностей (потенциалов) и личностного роста молодежи.

Почему «айтыс» получил такую широкую популярность? Во-первых, «айтыс» как потребность подтверждения значимости продуктов творчества, таланта, одаренности, способностей поэта, кроме того, участие в «айтысе» прославляло и возвышало мастерство. Во-вторых, удовлетворение духовных потребностей и желание увидеть воочию “процесс творчества”. Слушатели, участвуя в диалогическом состязании, напрямую содействуют рождению этого творения. Так как это были очень зрелищные, завлекающие и завораживающие события, поэтому хорошо запечатлевал в народной памяти. Айтыс завораживал своих слушателей эмоциональным напряжением, драматизацией песен и искрометным юмором.

Фольклор также имеет свою систему. Была проделана психологическая систематизация видов казахского фольклора с позиции системного подхода. Психологическая функция айтыса осуществляется в двух направлениях: 1) тенденция сохранения – развитие национальной идентичности и психодиагностики личности; 2) тенденция изменения – обучение и воспитание. Айтыс как один из видов фольклора, в котором доминирует тенденция изменения, осуществляет личностное и интеллектуальное развитие за счет совместной диалогической деятельности не только состязающихся поэтов, но и слушателей. Поэтому были сделаны следующие выводы:

В айтысе доминирует тенденция к изменению (изменяет человека, развивает творчество, в зависимости от общественного строя изменяется и его содержание). В пословицах и поговорках преобладает тенденция

сохранения, поэтому этнос стремится их сохранять; народные песни обладают тенденцией и сохранения и изменения; загадки же обладают тенденцией к изменению.

Процесс творчества требует другого психологического состояния, а точнее определенной эмоциональной независимости, где требуется, сознательно контролируя противника, не подпасть под его воздействие. Эти положения соответствуют основным положениям концепции Э. Берна, то есть критериям позиции «Взрослого». А значит победу в айтысе обеспечивает позиция «Взрослого».

Таким образом, айтыс с точки зрения категории времени развивается как набор интеракций, где в каждой транзакции состояющийся поэт в отношении с соперником стремится или сохранить или изменить свои позиции («Родитель», «Взрослый», «Ребенок»).

По нашему мнению, эта психологическая особенность айтыса раскрывается на основе транзактного анализа концепции Э. Берна. Поэтому задача исследователя – на основе этой концепции разработать методические требования для анализа творческого словесного поединка (айтыс). В связи с чем для выявления психологической природы айтыса было организовано эмпирическое исследование, для раскрытия на основе концепции Э. Берна свойства позиций «Родитель», «Взрослый», «Ребенок».

По транзактному анализу, согласно концепции Э. Берна, были созданы символы критериям каждой позиции («РоВР»: «Родитель», «Взрослый», «Ребенок»), специально для диагностического исследования. Опираясь на эти символы, анализируя позиции общения, эмпирико-экспериментальные протоколы ответов оценщиков во время исследования, мы можем установить основные критерии, выявляющие психологическую природу айтыса.

На основе транзактного анализа концепции Э. Берна, согласно критериям свойств позиций «Родитель», «Взрослый», «Ребенок», была создана эмпирико-экспериментальная основа творческой совместно-диалогической познавательной деятельности айтыса.

Ключевые слова: айтыс, казахский фольклор, этнокультурные ценности, психологическая природа айтыса, интерактивно-коммуникативная модель.

Information about authors:

Berdibayeva S.K., Doctor of Psychological Science, Professor, Department of Philosophy and Political Science, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan; berdibayeva.svetal@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-6716-3080>

Syrgakbayeva A.S., Doctor of Philosophical Science, Professor, Department of Philosophy and Political Science, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan; akmaral.s.pro@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-8075-1418>

Abdualiyev A.Z., Rector of T. Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts, Almaty, Kazakhstan; abdualiyev.akan@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-4666-7372>

Berdibayev S.K., Lecturer, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan; catoks67@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2180-1486>

Garber A., Rehabilitation Clinic Reinhardshöhe, Quellenstr. 8-12, 34537, Bad Wildungen, Hessen, Germany; alena.garber@gmx.de; <https://orcid.org/0000-0002-9582-6934>

REFERENCES

- [1] "Aitys", Almaty: Zhazushy, Vol.2. 1965. 661 p.
- [2] "Aitys", Almaty: Zhazushy, Vol.3. 1966. 617 p.
- [3] Mukanov S. Aitys // Aitys. Almaty: Publisher: Zhazushy, 1965. Vol. 1.
- [4] Bernee E. Transactional analysis. SPb, Publisher: Owl, 2004. 928 p.
- [5] Mukanov M. M. Mental activity. Almaty. 1975. 181 p.
- [6] Nurgaliyev K. A. Ethnopsychological features of the solution of this situation: Dis. ... Cand. of psychological sciences'. M. 1983. 190 p.
- [7] Mukanov M. M. The Study of cognitive empathy and reflection in representatives of traditional culture // the Study of speech-thought and reflection. Alma-Ata. 1979. P. 54-79.
- [8] Berdibayeva S.K. The transactional analysis of Aitys. Almaty. 2005. P. 78-90.
- [9] E. Bernee. Games people play: The psychology of human relationships//Balantine books, 1964.
- [10] Jakupov S.M. The methodical problems of studying of joint activity // Almaty: 2003. P.114-149

Publication Ethics and Publication Malpractice in the journals of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan

For information on Ethics in publishing and Ethical guidelines for journal publication see <http://www.elsevier.com/publishingethics> and <http://www.elsevier.com/journal-authors/ethics>.

Submission of an article to the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan implies that the described work has not been published previously (except in the form of an abstract or as part of a published lecture or academic thesis or as an electronic preprint, see <http://www.elsevier.com/postingpolicy>), that it is not under consideration for publication elsewhere, that its publication is approved by all authors and tacitly or explicitly by the responsible authorities where the work was carried out, and that, if accepted, it will not be published elsewhere in the same form, in English or in any other language, including electronically without the written consent of the copyright-holder. In particular, translations into English of papers already published in another language are not accepted.

No other forms of scientific misconduct are allowed, such as plagiarism, falsification, fraudulent data, incorrect interpretation of other works, incorrect citations, etc. The National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan follows the Code of Conduct of the Committee on Publication Ethics (COPE), and follows the COPE Flowcharts for Resolving Cases of Suspected Misconduct (http://publicationethics.org/files/u2/New_Code.pdf). To verify originality, your article may be checked by the Cross Check originality detection service <http://www.elsevier.com/editors/plagdetect>.

The authors are obliged to participate in peer review process and be ready to provide corrections, clarifications, retractions and apologies when needed. All authors of a paper should have significantly contributed to the research.

The reviewers should provide objective judgments and should point out relevant published works which are not yet cited. Reviewed articles should be treated confidentially. The reviewers will be chosen in such a way that there is no conflict of interests with respect to the research, the authors and/or the research funders.

The editors have complete responsibility and authority to reject or accept a paper, and they will only accept a paper when reasonably certain. They will preserve anonymity of reviewers and promote publication of corrections, clarifications, retractions and apologies when needed. The acceptance of a paper automatically implies the copyright transfer to the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan.

The Editorial Board of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan will monitor and safeguard publishing ethics.

Правила оформления статьи для публикации в журнале смотреть на сайте:

www.nauka-nanrk.kz

ISSN 2518-1467 (Online), ISSN 1991-3494 (Print)

<http://www.bulletin-science.kz/index.php/en/>

Редакторы *М. С. Ахметова, Т. А. Апендиев, Д. С. Аленов*
Верстка на компьютере *Д. А. Абдрахимовой*

Подписано в печать 10.02.2020.
Формат 60x881/8. Бумага офсетная. Печать – ризограф.
19,5 п.л. Тираж 500. Заказ 1.